

7 Het schikken van zinnen

Ambtenaren krijgen er vaak van langs omdat ze te ingewikkelde en abstracte zinnen bouwen. Te eenvoudige zinnen stigmatiseren echter ook; wie teksten bouwt met almaar korte, enkelvoudige zinnestukjes krijgt te horen dat hij of zij een 'Jip-en-Janneke-stijl' heeft. Een mooie term voor een vernietigend oordeel: kinderachtig, onbeholpen, de schrijfkunst niet echt meester.

Geletterd, is de gedachte, ben je pas als je complexe zinnen kunt bouwen, constructies waarin je een paar deelzinnen met enkele goed gekozen voegwoorden met elkaar verstrengelt. Dus zoals de schrijver van dit fragment heeft gedaan:

- 1 Toen hij eenmaal in staat was op een klein gebied evenveel voedsel te kweken als hij vroeger over een groot terrein door jagen en verzamelen bijeen kreeg, hoefde de mens niet meer op dieren en planten te parasiteren. Door het uitoefenen van landbouw beheerste hij de levende natuur, omdat hij haar voortplantingswetten kende, en verwierf hij zich een grotere onafhankelijkheid van externe omstandigheden.

J.D. Bernal, De wetenschap als maatschappelijk proces

In dit hoofdstuk willen we dit beeld van de bijzin als statussymbool in de eerste plaats een beetje nuanceren. Zoals we in paragraaf 7.1 zullen toelichten, vinden we namelijk dat reeksen korte, enkelvoudige zinnen niet zonder meer een bewijs van armoede hoeven te zijn. Ook vinden we niet dat het bouwen van samengestelde zinnen zonder meer tot mooie resultaten leidt. In paragraaf 7.2 bespreken we bijvoorbeeld de minder goede kanten van een bepaalde vorm van aaneenschakeling: de nevenschikking. Zoals we ook (in paragraaf 7.3) aan de orde stellen dat de meest 'geletterde' combinaties van hoofd- en bijzinnen (aaneenschakelen met behulp van onderschikking) niet per se een goed geformuleerde tekst hoeven op te leveren.

Waar het ons echter vooral om gaat, is aannemelijk te maken dat je de schrijfkunst pas echt meester bent als je elk type zinsbouw op zijn eigen waarde weet te

schatten. Als je, met andere woorden, kunt opereren vanuit de wetenschap dat elk type zinsbouw bepaalde mogelijkheden biedt voor het bereiken van bepaalde effecten, en voor het presenteren van de informatie binnen het geheel van de tekst. Met name aan dat laatste punt besteden we de nodige aandacht. We zullen betogen dat het gebruiken van de diverse zinsbouwtypes vooral te maken heeft met het schikken van (deel)zinnen ten opzichte van elkaar. Daarmee heb je een middel waarmee je stukken informatie ten opzichte van elkaar kunt positioneren.

In feite zullen we stellen dat het zeer 'geletterde' fragment 2, uit *De lage landen bij de zee* van Jan & Annie Romein, dezelfde kans mist als een 'onbeholpen' fragment als 3, waar alleen korte zinnen figureren:

- 2 Die verplaatsing [van de Bataven naar het gebied van de grote rivieren] maakt het begrijpelijk, dat het zo moeilijk is uit de tamelijk rijke archeologische vondsten langs de Rijn ons een voorstelling te maken van het beschavingspeil der Bataven. Immers wanneer zij al in hun stamland 'bondgenoten' (een mooi woord voor onderhorigen) der Romeinen waren en onder hun leiding hierheen zijn gekomen (tussen 55 en 10 v. C.), ligt het voor de hand, dat we hier als bij de Germaanse resten hogerop de Rijn een sterke Romeinse inslag vinden, in tegenstelling tot de Friese terpvondsten waarbij we wel in de onderste lagen voorwerpen van Romeinse oorsprong aantreffen, maar die naar boven toe, dus naarmate de terp met nieuwe lagen werd opgehoogd een autochtone ontwikkeling der verschillende gebruiksvorwerpen (aardewerk vooral) tonen tot in de bovenste lagen uit de laat-Karolingische tijd toe.
- 3 Nu zijn er organisaties die nauwelijks gestuurd communiceren met hun markt. Als voorbeeld noem ik de overheid. Uiteraard wordt voorlichting bedreven naar de burgers. Maar in zeer veel gevallen betreft het ongestuurde informatie van pers en politiek. Dan is arbeidsmarktcommunicatie nog van groter belang. Immers het vormt bij uitstek de gelegenheid om gestuurde informatie te verpakken. Bijvoorbeeld over het succes van het project waarvoor nieuwe medewerkers worden gezocht.

De kans die in beide fragmenten op verschillende manieren gemist wordt, is deze: de schikking van de zinnen levert geen goede bijdrage aan het totstandkomen van een duidelijke lijn in de tekst. Dat komt omdat de informatie die in de zinnen besloten ligt niet optimaal ten opzichte van elkaar gerangschikt wordt. In para-

graaf 7.4 komen we nog uitgebreid op deze stelling terug. Eerst besteden we in de volgende paragrafen apart aandacht aan de drie zinsbouwtypen die we hebben geïntroduceerd: de enkelvoudige zin, de samengestelde zin met nevenschikking en die met onderschikking.

7.1 Enkelvoudige zinnen

Enkelvoudige zinnen zijn zinnen die bestaan uit één enkel onderwerp, en één enkel gezegde. Ze zijn vaak kort, en daardoor helder en ongecompliceerd (vandaar de associatie met Annie M.G. Schmidts verhaaltjes over Jip en Janneke). In 4 vind je nog een voorbeeld van zo'n zin.

- 4 De chauffeur heeft één oog.

Zoals al blijkt uit fragment 3, ontstaat er een specifiek effect als de enkelvoudige zin overheerst in een tekst: de 'segregerende stijl'. De formulering is staccato, de zinnen staan voor je gevoel geïsoleerd naast elkaar. De schrijver heeft zijn zinnen niet gevoegd, zodat je als lezer als het ware zelf van zin tot zin moet springen. In 3 is dan nog enige verbandaanduiding aanwezig: structuuraanduiders als *uiteraard, dan, immers of bijvoorbeeld* geven je nog enige aanwijzingen hoe je moet springen. Als dergelijke verbandwoorden ook nog ontbreken kan zo'n reeks enkelvoudige zinnen een cryptische tekst opleveren. Een voorbeeld:

- 5 Het goed kunnen spreken van Nederlands is niet hetzelfde als het beheersen van het Nederlands van school. De taal van alledag en schooltaal zijn verschillende taalstijlen. Er wordt verondersteld dat het beheersen van de schooltaal belangrijk is voor schoolsucces. De geringe prestaties van leerlingen uit etnische minderheidsgroepen zouden o.a. te maken hebben met het niet voldoende beheersen van de schooltaal.

De vier zinnen in dit fragment verwoorden elk een belangrijk gegeven. Maar het is niet duidelijk welk verband ze met elkaar hebben. Daardoor krijgen de zinnen een geïsoleerde positie in de tekst, en daarmee wordt de tekst als geheel brokkelig.

Dat neemt niet weg dat de segregerende stijl ook zijn goede kanten heeft. Precies vanwege het feit dat elke afzonderlijke zin in sterke mate zijn eigen identiteit behoudt, waarmee de desbetreffende gebeurtenissen of standen van zaken als afzonderlijke eenheden geïsoleerd worden aangeboden. Dat kan namelijk een retorisch effect opleveren:

- 6 Ik kwam. Ik zag. Ik overwon.

De opeenvolging van losse zinnen (en de gekozen interpunctie, zie hoofdstuk 8 voor de functie van de punt) symboliseert de verpletterende overmacht van de Romeinse veldheer Julius Caesar: er op af, één blik, en de vijand is overwonnen.

Bovendien kun je met een segregerende stijl het effect van een close-up bereiken. In journalistieke verslaggeving tref je deze stijl vaak aan. In korte zinnestelsels wordt het gebeuren ons heet van de naald opgediend, alsof we er zelf bij staan. Kijk maar naar dit krantebericht:

- 7 Als eerste stapt trainer Michels uit de slurf. Zijn kaboutergezicht staat onbeweeglijk. Hij wil niet praten. Dan de Milaanse Rijkaard maar: "U schrijft toch ook niet elke dag een goed stuk? Zulke dingen gebeuren gewoon." Snel benen de voetballers door de gangen. Een groepje luchtvaartpersoneel heft een applaus aan. Van Breukelen slaat zijn arm om een paar stewardessen. [...].

Je ziet hier meteen ook dat het afzonderlijk aanbieden van de gebeurtenissen al gauw een dramatiserend effect heeft (overigens in samenwerking met de gebruikte werkwoordstijd; zie hoofdstuk 3). Doordat de schrijver de zinnen niet voegt, voelen we zijn aanwezigheid als regisseur van het verhaal ook meteen minder: er lijkt niemand tussen ons en de gebeurtenissen in te staan, en dat verhoogt de spanning. Misschien is dat ook wel de achtergrond van het probleem dat we geneigd zijn te hebben met fragmenten als 3: zakelijke beschouwingen als 3 zijn geen ooggetuigeverslagen, en als lezer stel je geen prijs op dramatiserende effecten. De goede kanten van de segregerende stijl komen dus met andere woorden alleen in bepaalde genres tot hun recht.

7.2 De samengestelde zin: nevenschikking

In teksten in een segregerende stijl worden ons de gebeurtenissen in staccato-vorm stuk voor stuk aangeboden. Dit wordt anders wanneer een schrijver samengestelde zinnen gebruikt. Samengestelde zinnen hebben altijd meer dan één onderwerp, en meer dan één gezegde. In een samengestelde zin worden de verschillende gebeurtenissen *door de zinsbouw zelf* in een verband geplaatst. Dit kan gebeuren door middel van een *nevenschikkend* zinsverband, of door middel van een *onderschikkend* zinsverband. We gaan in deze paragraaf in op de eerste vorm van samenstelling, nevenschikking. Eerst even een voorbeeld van een nevenschikkinge zin:

- 8 Hij maakte een boterham met jam voor zichzelf klaar en at hem lekker op.

Hier zijn twee zinnen met elkaar in verband gebracht door ze in nevenschikkend verband te plaatsen. De essentie van nevenschikking is de gelijkwaardigheid van de elementen die gecombineerd worden: de nevenschikkinge zinnen staan alle op één lijn. De gebeurtenissen zijn weliswaar in een verband geplaatst dat door het voegwoord (*en, maar, of*) bepaald wordt, maar blijven in dat verband gelijkwaardig. Zo vormen de twee gebeurtenissen in 8 twee gelijkgeschakelde elementen in het verhaal, zonder dat een van die gebeurtenissen *grammaticaal* gemarkeerd is als voorafgaand of juist volgend op de andere, of als ondergeschikt aan de andere. Wel is er natuurlijk de inhoudelijke rol van het voegwoord. Dat maakt bijvoorbeeld dat nevenschikkingen met *en* zich uitstekend lenen voor een chronologische opsomming.

De gelijkwaardigheid van de samenstellende delen bij nevenschikking vormt de kracht maar ook de zwakte van dit type zinsbouw. De zwakte is deze: wanneer een schrijver in een tekst gebruik maakt van reeksen nevenschikkinge zinnen, ontstaat gemakkelijk een effect dat we aan zouden kunnen duiden met de term 'lijmstijl'. De gebeurtenissen worden aan elkaar geplakt tot een reeks van identieke onderdelen. Zorgt het staccatokarakter van de segregerende stijl vaak voor een pregnante verteltrant, de lijmstijl geeft juist aanleiding tot een stilistische slapete. De zinnen staan lusteloos in het gelid, en je krijgt als lezer het gevoel dat het zo nog eindeloos kan doorgaan. Dat komt omdat het aan elkaar plakken van gelijkwaardige delen niet genoeg is om een bepaalde lijn in een tekst aan te brengen; je krijgt te weinig het idee dat er sprake is van een redenering die ergens op af stevent. Een voorbeeld:

- 9 De lower-class-kinderen hadden minder schoolsucces dan de kinderen uit de upper- en middle-class, maar men had die lower-class-kinderen nu eenmaal ook nodig, en ze moesten goed opgeleid worden maar hun matige schoolprestaties waren een probleem en onderwijspsychologen wilden deze dus beïnvloeden.

Maar aan de andere kant kan een reeks van nevenschikkinge zinnen goede diensten bewijzen als de nadruk juist vooral moet vallen op de veelheid, op de opeenvolging van de gebeurtenissen, en niet zozeer op die gebeurtenissen zelf. Een voorbeeld van zo'n aaneenrijging van nevenschikkinge zinnen is te vinden in 10, uit de Openbaring van Johannes, waarbij de vele nevenschikkinge zinnen de tekst het karakter geven van een rituele opsomming van overgeleverde gebeurtenissen.

- 10 En hij greep de draak, welke is de Duivel en Satan, en bond

hem duizend jaren. En wierp hem in de afgrond, en sloot hem daarin en verzegelde die boven hem.

Ook hier speelt overigens de interpunctie weer een duidelijke rol. De punt grenst twee handelingen af, en brengt dus een geleding aan in de reeks van handelingen die in dit fragment aan de orde komen. Bovendien heeft de punt tot gevolg dat het derde *en* de opsomming met enige nadruk moet hernemen. Daardoor is het opsommende effect sterker dan bij gebruik van een komma op die plaats (zie hoofdstuk 8).

Ook in 11 wordt veel gebruik gemaakt van nevenschikking. Let vooral op de manier waarop de derde, de vierde en de vijfde alinea ingevoegd worden. Maar ook intern in de alinea's wordt er het een en ander nevenschikt.

- 11 “Hoofden van Lebak, wij allen staan in dienst des konings van Nederland. Maar Hij, die regtvaardig is, en wil dat wij onzen pligt doen, is vèr van hier. Dertig maal duizend maal duizend zielen, ja, meer dan zooveel, zijn gehouden zijne bevelen te gehoorzamen, maar hij kan niet zijn nabij allen, die afhangen van zijn wil.

De groote Heer te Buitenzorg is regtvaardig, en wil dat ieder zijn pligt doe, maar ook hij, magtig als hij is, en gebiedende al wat gezag heeft in de steden, en wat in de dorpen de oudste is, en beschikkende over de magt des legers en over de schepen die op zee zijn, ook hij kan niet zien waar onregt gepleegd is, want het onregt blijft verre van hem.

En de resident te Serang die heer is over de landstreek Bantam, waar vijf maal honderd duizend menschen wonen, wil dat er regt geschiede in zijn gebied, en dat er regtvaardigheid heersche in de landschappen die hem gehoorzamen. Doch waar onregt is, woont hij verre, en wie boosheid doet, verschuilt zich voor zijn aangezicht omdat hij straffe vreest.

En de heer adhipatti die regent is van Zuid Bantam wil dat ieder leve die het goede betracht, en dat er geene schande zij over de landstreek die zijn regentschap is.

En ik die gisteren den almachtigen God tot getuige nam dat ik regtvaardig zou zijn, en goedertieren, dat ik regt zou doen zonder vreeze en zonder haat, dat ik zal zijn “een goed assistent-resident” – ook ik wensch te doen wat mijn pligt is.

Hoofden van Lebak, dat wenschen wij allen.

Maar als er soms onder ons mogten zijn die hunnen pligt verwaarloozen voor gewin, die het regt verkoopen voor geld, of die den buffel van den arme nemen, en de vruchten die

behooren aan wie honger hebben wie zal ze straffen?

Multatuli, *Max Havelaar*

Dit is een opsomming die aan het eind het karakter van een klaagzang krijgt. Steeds op een andere manier zegt Havelaar hier almaar hetzelfde: iedereen wil natuurlijk het goede, maar het gaat toch mis. In monotone herhaling schaart de ene bestuurder zich bij de andere, ieder is van goede wil, maar uiteindelijk is dat niet voldoende. De grammaticale figuur van nevenschikking wordt hier dus ten volle uitgebuit. Door het specifieke effect mogen we overigens verwachten dat een dergelijk gebruik van nevenschikking vooral in literaire teksten voorkomt.

7.3 De samengestelde zin: onderschikking

Samengestelde zinnen kunnen ook bestaan uit deelzinnen die door middel van een onderschikkend verband zijn samengevoegd. We demonstreren het verschil met een nevenschikkend zinsverband door de nevenschikking 8 te herschrijven tot 12, waarin van het eerste lid een ondergeschikte zin gemaakt is:

- 8 Hij maakte een boterham met jam voor zichzelf klaar en at hem lekker op.
12 Nadat hij een boterham met jam voor zichzelf klaargemaakt had, at hij die lekker op.

Je ziet het verschil: in 8 krijgen we twee onafhankelijke gebeurtenissen gepresenteerd, naar zinsbouw niet gedifferentieerd. In 12 is er wel een differentiatie. Het smeren van de boterham is nu expliciet *in functie* gesteld van het opeten ervan: de gebeurtenis van het smeren fungeert hier als een ‘voorafje’ bij het opeten. Je kunt ook zeggen, dat er nu niet alleen een bepaald verband tot stand gebracht is tussen de ene en de andere zin, zoals bij nevenschikking, maar dat *de ene zin gaat functioneren als een element in de andere zin*. In grammaticale termen: de ene zin wordt bijzin, de andere wordt hoofdzin. Doordat de schrijver de ene zin onderschikt aan de andere worden de twee zinnen samengesmeed tot een eenheid.

Precies hetzelfde effect van samensmelten treedt op als de ondergeschikte deelzin grammaticaal gezien een beknopte bijzin is:

- 13 Om tijd te winnen, maakte hij voor zichzelf een boterham met jam klaar.

Binnen het bestek van dit hoofdstuk zullen we dan ook geen onderscheid maken tussen beknopte bijzinnen en gewone bijzinnen.

We werken het verschil tussen nevenschikking en onderschikking nog eens uit aan de hand van de zinnen 14 en 15.

- 14 De coach wilde het niet toegeven, maar zijn elftal had grandioos verloren.
- 15 De coach wilde niet toegeven dat zijn elftal grandioos verloren had.

In 14 hebben we twee nevenschikte zinnen in tegenstellend verband. Het gedrag van de coach en het verlies van zijn elftal staan op één lijn, beide gebeurtenissen worden als op zichzelf staand gepresenteerd. Je moet je als lezer allereerst een beeld vormen van de coach, en hem een bepaald struisvogelgedrag toekennen. Dit moet je dan vervolgens contrasteren (*maar*) met het gegeven van een desastreus verlopen wedstrijd. In 15 daarentegen, krijg je de catastrofale uitslag van de wedstrijd niet zonder meer medegedeeld, maar als iets wat de coach niet wilde toegeven. Het verlies van het elftal staat in functie van ... (*wilde niet*) *toegeven*. Het rampzalige verloop van de wedstrijd wordt gepresenteerd in het licht van de reactie van de coach. Je ziet aan 12 en 15 dat het begrip 'in functie van' een behoorlijk abstract begrip is, dat per geval zijn concrete invulling krijgt. In de rest van dit hoofdstuk zul je nog veel meer concrete invullingen van het begrip 'in functie van' tegenkomen.

Het is niet moeilijk om de grote voordelen van onderschikking te onderkennen: je kunt met dit middel twee of meer verschillende gebeurtenissen als één geheel presenteren, en tegelijkertijd aangeven hoe die gebeurtenissen zich nu tot elkaar zijn gaan verhouden. We zullen de mogelijkheden die je hierdoor krijgt in de rest van deze paragraaf verder uitdiepen. Maar eerst wijzen we op het gevaar dat hier natuurlijk óók op de loer ligt: het samensmelten van allerlei gebeurtenissen tot één geheel levert al snel een te lange zin op, of maakt een zin te compact en daardoor moeilijk te doorgronden. Met andere woorden, te veel onderschikking kan de helderheid van een tekst in gevaar brengen.

Zin 16 laat zien wat er gebeurt als de samengestelde zin begint met een onderschikte bijzin die te lang is (de zogeheten 'lange aanloop'). Als gevolg daarvan moet de lezer erg lang wachten op het eigenlijke onderwerp en gezegde van de hoofdzin, en blijft het maar onduidelijk waar al die achtergrond die aldus gecreëerd wordt, voor dient. Zo ontstaat verwarring, en uiteindelijk ook irritatie:

- 16 Voor de misverstane opvattingen over permanente educatie en democratisering van de aanwezige boeken tot afschuwelijke uitholling en tenslotte regelrechte verwijdering en uitroeiing van het ongehoord gevarieerd, uit veel nagelaten bibliotheken van hoogleraren opgebouwde titelbestand leidden, was in deze bibliotheek nog alles te vinden.

Martin Ros in *De Groene Amsterdammer*

Natuurlijk heeft deze tekst als extra complicatie dat status van het eerste woord, *voor*, onduidelijk is. Pas na veel proberen besef je dat het hier als voegwoord (*voordat*) bedoeld is. Maar ook als dat probleem er niet zou zijn, moet je wel zeer welwillend tegenover 's schrijvers humor staan om deze zin nog te verteren.

Overmatige onderschikking kan zoals gezegd ook de structuur van de gehele zin onzichtbaar maken. We laten dit zien aan de hand van de tweede zin van het fragment dat we al eerder hebben opgevoerd als 2:

- 17 Immers wanneer zij al in hun stamland 'bondgenoten' (een mooi woord voor onderhorigen) der Romeinen waren en onder hun leiding hierheen zijn gekomen (tussen 55 en 10 v. C.), ligt het voor de hand, dat we hier als bij de Germaanse resten hogerop de Rijn een sterke Romeinse inslag vinden, in tegenstelling tot de Friese terpvondsten waarbij we wel in de onderste lagen voorwerpen van Romeinse oorsprong aantreffen, maar die naar boven toe, dus naarmate de terp met nieuwe lagen werd opgehoogd een autochtone ontwikkeling der verschillende gebruiksvoorwerpen (aardewerk vooral) tonen tot in de bovenste lagen uit de laat-Karolingische tijd toe.

Hoe ingenieus geconstrueerd ook, deze samengestelde zin is slechts met grote moeite te volgen. Als je deze zin zou mogen herschrijven, zou je hem hoogstwaarschijnlijk opsplitsen in twee of meer losse zinnen. Bijvoorbeeld:

- 17a Zij waren immers in hun stamland al 'bondgenoten' (een mooi woord voor onderhorigen) der Romeinen, en het is ook onder hun leiding dat zij tussen 55 en 10 voor Christus hierheen gekomen zijn. Het ligt daarom voor de hand dat we hier, net als bij de Germaanse resten hogerop langs de Rijn, een sterke Romeinse inslag vinden. Heel anders ligt dit bijvoorbeeld bij de Friese terpvondsten. Daar treffen we alleen in de onderste lagen voorwerpen van Romeinse oorsprong aan. Naar boven toe, dus naarmate de terp met nieuwe lagen werd opgehoogd, vertonen deze terpvondsten echter een autochtone ontwikkeling van de verschillende, vooral uit aardewerk bestaande, gebruiksvoorwerpen. Deze ontwikkeling zet zich voort tot in de bovenste lagen uit de laat-Karolingische tijd toe.

En dan nog moet je voor een soepel begrip van deze tekst eigenlijk weten hoe archeologen aan hun data komen, en weten dat de Romeinen slechts kort in Friesland zijn geweest.

Maar terug naar de voordelen van onderschikking: we merkten al op dat je met behulp van onderschikking reliëf kunt aanbrengen in de zin. Oftewel, je kunt twee of meer gebeurtenissen of standen van zaken als één geheel presenteren, en tegelijkertijd aangeven dat de ene in functie staat van de andere, die wèl een relatief zelfstandige status heeft. Op die manier kun je de presentatie van die gebeurtenissen of standen van zaken voor de lezer regisseren. In 18 en 19 zie je bijvoorbeeld dat dezelfde twee standen van zaken met behulp van onderschikking op verschillende manieren in scène gezet zijn:

- 18 Dit onderscheid tussen descriptief en dynamisch taalgebruik, dat geheel en al berust op de concrete bedoelingen die de individuele taalgebruiker met een uiting heeft, mag niet worden verward met het onderscheid tussen twee soorten betekenis.
- 19 Dit onderscheid tussen descriptief en dynamisch taalgebruik, dat niet mag worden verward met het onderscheid tussen twee soorten betekenis, berust geheel en al op de concrete bedoelingen die de individuele taalgebruiker met een uiting heeft.

Je ziet dat deze twee verschillende manieren van schikken tot twee verschillende verhalen leiden. Dat komt omdat de gebeurtenissen of standen van zaken die een zelfstandige status hebben gekregen, de hoofdlijn van een tekst bepalen. En die wordt in 18 uitgemaakt door het feit dat het onderscheid tussen descriptief en dynamisch taalgebruik niet verward mag worden met een ander onderscheid. In 19 is de hoofdlijn daarentegen het feit dat dit onderscheid berust op bepaalde bedoelingen, iets wat in 18 juist gepresenteerd werd als bijzin, dus 'in functie van'. In dit geval wil dat zeggen dat die informatie functioneert als een uitweiding bij 'descriptief en dynamisch taalgebruik'.

In 20 en 21 zie je hetzelfde verschil aan de dag treden, als gevolg van twee verschillende manieren van schikking van dezelfde gebeurtenissen/standen van zaken:

- 20 Hazeu, die de brieven had gekocht om er zeker van te zijn dat Jan van der Vegt, die voor Hazeus uitgeverij De Prom een biografie van Roland Holst schrijft, er over zou kunnen beschikken, wil over 'Cockie' alleen zeggen dat het een Gooise jonkvrouw betreft.
- 21 Hazeu, die over 'Cockie' alleen wil zeggen dat het een Gooise jonkvrouw betreft, had de brieven gekocht om er zeker van te zijn dat Jan van der Vegt, die voor Hazeus uitgeverij De Prom een biografie van Roland Holst schrijft, er over zou kunnen beschikken.

In 20 wordt de hoofdlijn van het verhaal uitgemaakt door het feit dat Hazeu de identiteit van 'Cockie' niet wil prijsgeven. De twee bijzinnen zorgen weer voor een interessante uitweiding over de personen Hazeu en Van der Vegt. In 21 is de schikking, en daarmee de hoofdlijn, anders. Het ondergeschikt presenteren van het feit dat Hazeu niets over 'Cockie' wil zeggen, maakt van dat feit een terloops gegeven, in functie van het koopgedrag van Hazeu.

Welke schikking is nu de beste? Dat is op basis van deze zinnen alleen niet uit te maken. Het hangt er maar vanaf, wat je als schrijver wil, welke gebeurtenissen je in een tekst een zelfstandige status wil geven. Wat, met andere woorden, het best past in het informatieve doel van je tekst. In het geval van de gebeurtenissen rond Hazeu, gerapporteerd in Vrij Nederland, paste de hoofdlijn van 20 het best in het geheel, zoals je kunt aflezen uit de context 22:

- 22 Onlangs kocht de uitgever Wim Hazeu voor meer dan tienduizend gulden een verzameling brieven bij antiquariaat Bavinck in Baarn. Ze waren allemaal gericht aan 'Cockie', maar de afzenders waren vier verschillende schrijvers: A. Roland Holst, Martinus Nijhoff, Jan Engelman en J.C. Bloem. Hazeu, die de brieven had gekocht om er zeker van te zijn dat Jan van der Vegt, die voor Hazeus uitgeverij De Prom een biografie van Roland Holst schrijft, er over zou kunnen beschikken, wil over 'Cockie' alleen zeggen dat het een Gooise jonkvrouw betreft. Haar werkelijke identiteit wordt beschermd door een wijde samenzwering van schrijvers en uitgevers. In het vakblad *Boekblad* stond dat Hazeu de ware naam niet wil prijsgeven.

Maar pas op: die hoofdlijn, zo zou je nu kunnen gaan denken, die vinden we in de hoofdzin(nen), terwijl de bijzinnen de bijzaken bevat. Ondergeschikt, ga je concluderen, wil dus gewoon zeggen: van ondergeschikt belang.

Zo simpel ligt het helaas niet. Een deelzin is 'ondergeschikt' aan een andere deelzin als gevolg van een specifieke positionering die tot stand komt met behulp van het middel *schikking*. De essentie van die positionering is een verhouding van 'in functie van' tegenover 'van zelfstandige status'. Daarentegen is het onderscheid hoofdzaak versus bijzaak, dus belangrijk versus onbelangrijk, een kwestie van informatiewaarde: hoge informatiewaarde tegenover lage. En zoals we in hoofdstuk 1 betoogd hebben, breng je de verdeling van informatiewaarde over elementen in een zin vooral tot stand met behulp van het middel *woordvolgorde*.

Het is belangrijk om de effecten van schikking en woordvolgorde uit elkaar te houden. Maar dat neemt niet weg dat ze soms samenvallen. Dat komt omdat bijzinnen als geheel verschillende plaatsen in de zin kunnen hebben, en dus

gevoelig zijn voor de effecten van woordvolgorde. Zoals 23, 24 en 25 laten zien, kan een bijzin voorop in de samengestelde zin staan, er middenin, maar ook helemaal achteraan komen:

- 23 Doordat ze de hele wereld omvatten, zijn multinationale ondernemingen onmisbaar voor de economische stabiliteit.
- 24 Multinationale ondernemingen zijn, doordat ze de hele wereld omvatten, onmisbaar voor de economische stabiliteit.
- 25 Multinationale ondernemingen zijn onmisbaar voor de economische stabiliteit, doordat ze de hele wereld omvatten.

Dat betekent (zie weer hoofdstuk 1) dat ook complete bijzinnen kunnen functioneren als thema, als startpunt van de informatie (zoals in 23), of als focuspunt (als in 25). Daardoor kan het dus zijn dat 'ondergeschikt' samenvalt met 'van lage informatiewaarde', en dat kan in sommige gevallen uitpakken als 'van ondergeschikt belang'. Het gaat dan om die gevallen waarin een samengestelde zin begint met een bijzin, zoals in 23. Staat de bijzin daarentegen aan het eind van de samengestelde zin, dan valt 'ondergeschikt' samen met 'van hoge informatiewaarde', zoals in 25.

We gaan nog even verder met dit onderwerp. Het is namelijk zo dat een functie als thema of als focuspunt voor bijzinnen in teksten vaak een specifieke uitwerking heeft. We bespreken eerst het geval waarin de bijzin de themapositie bekleedt.

De totale bijzinsinhoud vormt in deze gevallen de *achtergrond* voor de informatie die nog gaat komen. Die latere informatie heeft datgene wat eraan voorafgaat als *kader*. Ook in 23 is dit zo: of we nou op de hoogte waren van de wereldomvattendheid van de multinationals of niet, we moeten dit feit in deze zin als gegeven aannemen, en de rest van de zin in dat licht interpreteren.

Een ander voorbeeld van dit effect is 26:

- 26 Hoewel flamingo's in zeer ontoegankelijke gebieden wonen en vooral in het begin van de broedtijd heel gevoelig zijn voor storingen, is er toch vrij veel bekend over hun levenswijze.

Je ziet ook hier dat je de informatie dat er toch vrij veel bekend is over de levenswijze van flamingo's interpreteert in het licht van de informatie die in de *hoewel*-zin wordt gegeven. Sterker nog, *toch* in de hoofdzin kun je eigenlijk alleen maar goed plaatsen tegen de achtergrond van het toegeevingskarakter dat de bijzinsinhoud door het voegwoord *hoewel* heeft gekregen. Overigens zou je heel goed van mening kunnen zijn dat de hoeveelheid informatie die in de *hoewel*-zin

wordt gegeven eigenlijk te groot is, en te complex, om plausibel als thema te kunnen functioneren: het is lastig om al die informatie te integreren tot kader waarbinnen je de informatie van de hoofdzin moet interpreteren. Er is dus ook wel wat voor te zeggen om de inhoud van de *hoewel*-zin anders te schikken:

- 26a Flamingo's wonen in zeer ontoegankelijke gebieden en zijn vooral in het begin van de broedtijd heel gevoelig voor storingen. Toch is er toch vrij veel bekend over hun levenswijze.

We geven nog een voorbeeld van een tekst waarin bijzinnen, in dit geval *dat*-zinnen, regelmatig vooropstaan:

- 27 Het ziet er naar uit dat de Tweede Kamer de komende week zal besluiten zichzelf wederom het zware onderzoekswapen van de parlementaire enquête te verschaffen. Dit keer om het functioneren van de uitvoeringsorganen van de sociale zekerheid te onderzoeken. Dat een kritisch onderzoek in deze sector van de verzorgingsstaat gerechtvaardigd is, bewees het eind maart verschenen rapport van de Algemene Rekenkamer al. Met het stelsel van sociale verzekeringen is jaarlijks een bedrag van ruim tachtig miljard gulden gemoeid. Het toezicht op de uitvoering van de diverse verzekeringswetten berust bij de Sociale Verzekeringsraad. De Rekenkamer constateerde op dit punt echter ernstige gebreken bij dit door vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers gedomineerde orgaan. Maar daarnaast stelde het rapport ook vast dat het ministerie van sociale zaken geen algemene visie had op wat die toezichtfunctie van de verzekeringsraad nu eigenlijk precies moest inhouden. Het vertrouwde beeld van veel geld, veel belangen, veel regelingen cumulerend in maximale onduidelijkheid dringt zich dan al gauw op.

Dat de Tweede Kamer nu een poging tot ontrafeling van de kluwen wil ondernemen is dan ook zonder meer toe te juichen. Dat zij hiervoor gebruik wil maken van het enquête-recht is eveneens een goede zaak.

NRC Handelsblad

Ook hier vormen de vooropstaande *dat*-zinnen het kader waarbinnen de informatie van de hoofdzin geïnterpreteerd moet worden. Maar je ziet hier nog meer gebeuren. De vooropstaande bijzinnen vervullen in deze tekst een functie die wel vaker is weggelegd voor elementen op de themapositie (zie hoofdstuk 2):

ze dragen bij aan de continuïteit van de tekst. Zo pakken de twee *dat*-zinnen uit de tweede alinea precies datgene op waar de vorige alinea over ging; deze informatie dient vervolgens als kader voor verdere informatie. Vooropstaande bijzinnen dragen in teksten regelmatig op deze manier bij aan de samenhang van een tekst.

Heel anders is het effect als bijzinnen in een tekst achterop staan. Op zich is deze manier van presenteren de meest 'natuurlijke' wijze van invoeging van bijzinnen. Op het moment dat de bijzin begint is de hoofdzin, in functie waarvan die bijzin staat, al geweest. En dus is de specifieke invulling van 'in functie van' al bekend. Zo wordt ons in 25 het belang van de multinationale ondernemingen eerst geheel uit de doeken gedaan, en pas daarna in (hier: oorzakelijk) verband gebracht met het feit dat ze de hele wereld omvatten. Dat oorzakelijk verband heeft natuurlijk wel een hoge informatiewaarde, het voegt iets opmerkelijks toe aan het beeld dat al geschetst is. Achteropstaande bijzinnen functioneren inderdaad vaak als toevoegingen, of als nadere toespitsingen. Dat die toespitsingen in een tekst een belangrijke rol kunnen vervullen, kunnen we ook illustreren aan de hand van 27. We herhalen nog even de achteropstaande *dat*-zinnen uit dat fragment:

27a Het ziet er naar uit dat de Tweede Kamer de komende week zal besluiten zichzelf wederom het zware onderzoekswapen van de parlementaire enquête te verschaffen.

Maar daarnaast stelde het rapport ook vast dat het ministerie van sociale zaken geen algemene visie had op wat die toezichtfunctie van de verzekeringsraad nu eigenlijk precies moest inhouden.

In deze gevallen krijgt de informatie in de achteropstaande bijzinnen een zwaar gewicht, ook al omdat de hoofdzin inhoudelijk betrekkelijk 'leeg' is. We demonstreren de werking van achteropstaande bijzinnen in teksten verder aan de hand van het fragment dat volgt op voorbeeldzin 26:

28 Ze [flamingo's] zwemmen graag en zoeken ondertussen naar voedsel. Flamingo's broeden in geweldige kolonies onmiddellijk aan of zelfs wel in het water. Ze hebben niet altijd vaste nestelplaatsen, hetgeen waarschijnlijk samenhangt met de mogelijke veranderingen van de waterstand in het broedgebied. Het nest bestaat uit een stompe kegel van modder en klei met een ondiepe kuil in het midden. Hierin legt het vrouwtje na enkele dagen haar ei, waarna het door het mannetje en vrouwtje wordt bebroed. De jongen vormen vrij snel na de geboorte een aparte groep, waarop door enkele ouders

toezicht wordt gehouden. Binnen drie weken zijn de jongen in staat zelfstandig voedsel te zoeken, hoewel een aantal ouders gewoonlijk nog met de broedzorg doorgaat tot de kleintjes kunnen vliegen.

Vooraf aan de laatste zin van dit fragment kun je zien hoezeer vooropstaande en achteropstaande bijzinnen naar hun effect kunnen verschillen: de *hoewel*-bijzin in 28 speelt een heel andere rol dan die in 26. Toch zijn ze beide 'ondergeschikt', dat wil zeggen hun inhoud staat 'in functie' van de inhoud van 'hun' hoofdzin.

In dit soort gevallen, waar het effect van de achteropplaatsing zich krachtig laat gelden (vergelijk ook 27a), kun je je overigens wel afvragen wat 'in functie van' nog inhoudt. Is de informatie in de *hoewel*-zin niet het meest van belang, ook in het geheel van de tekst? Maar als je bijvoorbeeld de informatie in de *hoewel*-zin in een zelfstandige hoofdzin presenteert, zie je toch een duidelijk verschil in tekstfunctie optreden:

28a Binnen drie weken zijn de jongen in staat zelfstandig voedsel te zoeken. Toch gaan een aantal ouders gewoonlijk nog met de broedzorg door tot de kleintjes kunnen vliegen.

In 28a is de informatie over de ouderlijke broedzorg als hoofdzin onderdeel van de hoofdlijn van de tekst. Dat heeft tot gevolg dat deze informatie functioneert als een duidelijke weerlegging van de informatie dat de kleintjes binnen drie weken zelfstandig voedsel kunnen zoeken: dat is blijkbaar toch niet waar, want anders gingen die ouders niet door met de broedzorg. In 28 daarentegen doet de *hoewel*-zin niets af aan de geldigheid van de informatie uit de hoofdzin; de *hoewel*-zin levert slechts een nuancering van die informatie. Er is dus toch ook in dit soort gevallen een verschil tussen een positionering als 'in functie van' en eentje als 'van zelfstandige status'.

7.4 Zinsbouwkeuze en teksteffecten

In de afgelopen drie paragrafen hebben we drie typen zinsbouw op hun merites bekeken: de enkelvoudige zin, de nevenschikte samengestelde zin en de ondergeschikte samengestelde zin. We hebben gesteld dat elk type in teksten bepaalde effecten met zich mee brengt: stilistische/retorische, maar ook structurerende. Het gaat er dan natuurlijk maar om, de mogelijkheden van elk type zo te gebruiken, dat de gehele tekst er van profiteert. Daarvan geven we in deze paragraaf een paar voorbeelden. We beginnen met een illustratie van stilistisch goed gebruik van de besproken zinsbouwtypen (fragment 29). Vervolgens bespreken we drie voorbeelden van minder geslaagde teksten. Twee daarvan zijn al be-

kend: het zijn de fragmenten 2 en 3 waarvan we in de inleiding zeiden dat ze te weinig lijn hadden. We zullen in deze paragraaf laten zien hoe je met behulp van schikking een (betere) lijn in deze fragmenten kunt aanbrengen. Daarmee lossen we dan de belofte in die we in de inleiding deden.

- 29 Ik rende voort tot de driesprong waar de thans droge rivierbedding de weg kruiste, sloeg daar het pad in door het beukenbos, dat mij enige koelte gaf, kwam het bos aan de andere zijde al rennend weer uit, draafde langs de boerderij van Germaine haar neef Roger Ch., ontwaarde hemzelf een eind verderop, rechts van de weg in de verte, op zijn lavendelveld, in gezelschap van zijn veertienjarige zoon Jan-Louis wiens gebruide, slanke jongenslichaam in zijn gewoonlijk te wijde maar meestal gescheurde en openstaande kleren bij elk bezoek en iedere ontmoeting mijn mateloze begeerte had opgewekt, wuifde hen beiden toe maar bleef voortrollen, passeerde het transformatorhuisje en de grote stalen lichtmast waaruit twee jaren tevoren de monteur van het departementale elektriciteitsbedrijf stervend ter aarde was gestort, rende langs de grote, sedert dertien jaren verlaten hoeve waarin de laatste bewoner, de alleenstaande 47-jarige Jean O. zichzelf per ongeluk of met opzet had gedood door zich met zijn jachtgeweer door het hoofd te schieten en kwam, ademloos, voor Van O. zijn huis aan, waar Teigetje, Peter Z. en Giovanni L. gedrieën voor een toeristisch bezoek aan Vaisson la Romaine rondom Peter zijn automobiel tot spoedig vertrek gereed stonden. Met de weinige adem die ik kon vergaren, deelde ik de hoofdzaak mede: 'Gekocht. Koop gesloten. Germaine omhelsd. Het is voor elkaar.'

G.K. van het Reve, *De Taal der Liefde*

Van het Reve schakelt in dit fragment met behulp van de komma allereerst op betrekkelijk losse wijze een aantal zinnen en zinsdelen aan elkaar (zie voor het gebruik van de komma hoofdstuk 8). Doordat de lezer lange tijd (het fragment telt in het boek 21 tekstregels) in het ongewisse gelaten wordt over de precieze aard van de aaneenschakeling, wordt er een spanning gecreëerd, een verwachting opgebouwd over de wending die het geheel uiteindelijk zal nemen. Zo wordt het verhaal langzaam naar een climax gevoerd. Je moet even de tijd nemen, maar stapje voor stapje word je toch naar de 'hoofdzaak' toegevoerd: de mededeling van de ik-figuur dat hij een huis gekocht heeft.

De twee nevenschikkingen in dit fragment werken perfect mee aan het berei-

ken van dit effect. Ze doen eigenlijk niet meer dan het wat vaster maken van de aaneenschakeling van gebeurtenissen, en veranderen niets aan de algemene indruk dat hier identieke onderdelen achter elkaar geplakt zijn: *maar* ('wuifde hen beiden toe maar bleef voortrollen') laat het wuiven en voortrollen op één lijn staan, terwijl *en* eigenlijk niet meer doet dan een beetje houvast geven na al die komma's, en het geheel van alle gebeurtenissen binnen één zin houden. Dat laatste draagt niet onaanzienlijk bij aan het effect; de gejaagdheid die dit fragment kenmerkt wordt ook opgeroepen door de lengte ervan. In scherp contrast hiermee staan de verzameling korte, onvolledige en enkelvoudige zinnen aan het eind. Op hun beurt dragen ze bij aan het bereiken van een 'buiten-adem'-effect.

De lijn van aaneengeschakelde en nevenschikkinge gebeurtenissen (*Ik rende... sloeg in... kwam... draafde... enz.*) kun je de hoofdlijn van deze episode noemen, het skelet, waar alles verder aan is opgehangen. En dat is nogal het een en ander. Reve heeft onder meer drie omvangrijke uitweidingen ingevoegd over wat zo op het oog detailkwesies lijken: het jongenslichaam van Jan-Louis, de dood van de monteur en die van Jean O. Hij gebruikte daarvoor het middel onderschikking: de uitweidingen staan niet op zichzelf, ze zijn opgehangen aan respectievelijk de veertienjarige zoon, de monteur en de laatste bewoner van de verlaten hoeve. Meer in het bijzonder behelzen de bijzinnen herinneringen die opkomen naar aanleiding van de genoemde personen. De oeverloosheid van deze uitweidingen staan haaks op het enorme tempo in de hoofdzin. Daarmee leveren ze een humoristisch contrast op.

De bijzinnen staan in functie van iets anders, komen op naar aanleiding van iets anders. Maar ze zijn niet van ondergeschikt belang; door de gedetailleerdheid van de beschrijvingen erin, zijn ze zelfs nogal prominent aanwezig. Ze geven de passage kleur, terwijl de hoofdhandelingen op zichzelf genomen niet zo vreselijk interessant zijn, maar meer als aangevertjes dienen voor die terzijdes. Merk op dat juist in die terzijdes de thema's worden opgevoerd die Reve zelf beschouwt als de hoofdthema's van zijn hele oeuvre: liefde, het gebrek daaraan, eenzaamheid en dood.

Niet iedereen is een stilist als Reve; het is ook lang niet altijd nodig om teksten te schrijven met dit soort literaire kwaliteiten. Wel loont het altijd erg de moeite om stil te staan bij het positioneren van je (deel)zinnen ten opzichte van elkaar. Dat voorkomt minder geslaagde teksten als 30:

- 30 Biologen gebruiken als het meest simpele onderscheidingskenmerk altijd de celwand om een plant van een dier te onderscheiden. Bij bacteriën komen ze dan soms voor een probleem te staan: deze organismen bezitten een celwand, maar bezitten geen echte celkern en ook de andere kenmerken van planten bezitten ze niet. Bovendien denkt men, dat

de bacteriën tot de oudste organismen op aarde behoren. Daarbij komt dat er een groot aantal soorten is, dat zichzelf kan verplaatsen, een kenmerk, dat men aan dieren toeschrijft.

We geven onmiddellijk toe dat de begrijpelijkheid van dit fragment het meest te lijden heeft van de gedachtesprongen die in de redenering gemaakt worden: het gebruik van structuuraanduiders als *bovendien* en *Daarbij* zijn niet in staat de leemtes in het betoog te vullen. Maar de schikking in dit fragment helpt op geen enkele manier bij het leggen van een duidelijke lijn in het betoog. In de eerste zin wordt de inhoud van de *om*-zin gepresenteerd als toevoeging op de inhoud van de hoofdzin. Maar het nut van het gebruiken van de celwand, en daarmee de portee van de hele tekst, begrijp je juist pas als je weet dat biologen er erg op gebrand zijn planten van dieren te onderscheiden. De informatie van de *om*-zin zou dus beter functioneren als achtergrondinformatie. In de tweede zin wordt het ontstane probleem als gevolg van de nevenschikkingen voorgesteld als een reeks ongedifferentieerde omstandigheden. Nog afgezien van de stilistische slaptte wordt hier de kans gemist om de diverse onderdelen van de gevolgde argumentatie duidelijk ten opzichte van elkaar te rangschikken. Met andere woorden, enige veranderingen in de schikking zouden dit fragment bijzonder goed doen. Het resultaat zou dan bijvoorbeeld 31 kunnen zijn:

- 31 Om een plant van een dier te onderscheiden, gebruiken biologen als het meest simpele onderscheidingskenmerk altijd de celwand. Bij bacteriën komen ze dan soms voor een probleem te staan: hoewel deze organismen een celwand hebben, bezitten ze geen echte celkern, terwijl ook de andere kenmerken van planten ontbreken. [...]

Van fragment 2 hebben we de tweede zin al in paragraaf 7.3 aan de orde gesteld (zin 17). Onze kritiek was daar, dat de zin te lang was en een overvloed aan onderschikking had. Maar de eerste zin van 2, die we hier herhalen als 32, is ook lastig te begrijpen. En dat terwijl hij veel korter is:

- 32 Die verplaatsing [van de Bataven naar het gebied van de grote rivieren] maakt het begrijpelijk, dat het zo moeilijk is uit de tamelijk rijke archeologische vondsten langs de Rijn ons een voorstelling te maken van het beschavingspeil der Bataven.

Ook hier is sprake van een ongelukkige schikking. Daarmee bedoelen we het volgende. In 32 wordt de moeilijkheid van een adequate beeldvorming omtrent

de Bataven, gepresenteerd als iets wat begrijpelijk is. Er staat immers niet: 'Die verplaatsing ... maakt het moeilijk [...]', maar: 'Die verplaatsing maakt het begrijpelijk dat het moeilijk is [...]' Echter, die moeilijkheid moet eigenlijk nog uiteengezet worden: die hele tweede lange zin is daaraan gewijd! Er wordt hier dus iets wat eigenlijk 'om zichzelf wille' meegedeeld had moeten worden, iets wat namelijk ook nog beargumenteerd moet worden, gepresenteerd als in functie van iets anders, namelijk van begrijpelijkheid. Anders gezegd, er wordt hier iets in een bijzin weergegeven waar beter een hoofdzin aan gewijd had kunnen worden. Je bent er als lezer namelijk nog niet aan toe om het feit dat het allemaal zo moeilijk is zo ingevlochten in iets anders gepresenteerd te krijgen; eerst had je van dat feit als zodanig in kennis gebracht willen worden.

Een duidelijker lijn ontstaat door een schikking als in 33:

- 33 Het is moeilijk om ons uit de tamelijk rijke archeologische vondsten langs de Rijn een voorstelling te maken van het beschavingspeil der Bataven. En we kunnen ook wel begrijpen waarom dat zo moeilijk is, als we bedenken onder welke omstandigheden de Bataven zich naar het gebied van de grote rivieren verplaatst hebben.

De kwalificaties 'het is moeilijk' en 'het is begrijpelijk' zijn nu van elkaar gescheiden, en in aparte zinnen ondergebracht.

We besluiten deze paragraaf met een nadere beschouwing van het fragment 3 uit de inleiding, dat we hier nog even herintroduceren onder nummer 34.

- 34 Nu zijn er organisaties die nauwelijks gestuurd communiceren met hun markt. Als voorbeeld noem ik de overheid. Uiteraard wordt voorlichting bedreven naar de burgers. Maar in zeer veel gevallen betreft het ongestuurde informatie van pers en politiek. Dan is arbeidsmarktcommunicatie nog van groter belang. Immers het vormt bij uitstek de gelegenheid om gestuurde informatie te verpakken. Bijvoorbeeld over het succes van het project waarvoor nieuwe medewerkers worden gezocht.

Het probleem met 34 is natuurlijk in de eerste plaats de hijgerige stijl die veroorzaakt wordt door de reeks enkelvoudige zinnen (zie paragraaf 7.1). Misschien net zo vervelend is echter het feit dat er hier van enige positionering van de informatie ten opzichte van elkaar geen sprake is: alle informatie wordt afzonderlijk van elkaar en zonder reliëf naast elkaar gezet. Herschrijving van dit fragment zou dus ook gericht moeten zijn op het aanbrengen van enige lijn in het

betoog. Daarvoor kun je samengestelde zinnen inzetten, en met name ondergeschikt samengestelde. Dat zou als volgt kunnen:

- 35 Nu zijn er organisaties die nauwelijks gestuurd communiceren met hun markt. Als voorbeeld noem ik de overheid: hoewel deze uiteraard veel voorlichting bedrijft naar de burgers, maakt ze zich in zeer veel gevallen schuldig aan ongestuurde informatie van pers en politiek. Dan is arbeidsmarktcommunicatie nog van groter belang, omdat die bij uitstek de gelegenheid vormt om gestuurde informatie te verpakken. Bijvoorbeeld over het succes van het project waarvoor nieuwe medewerkers worden gezocht.

Je ziet hoe we bij de herschrijving ook het middel interpunctie (in dit geval de dubbele punt) hebben ingezet om tot wat langere zinnen te komen. Met deze ingreep, en het invoegen van een paar van de oorspronkelijke zinnestukjes als bijzinnen in andere zinnen, hebben we een duidelijke lijn in dit fragment aangebracht. Dat neemt natuurlijk niet weg dat er aan 35 nog veel gesleuteld moet worden. Het is bijvoorbeeld erg onduidelijk wat er bedoeld wordt met *ongestuurde informatie aan pers en politiek*. Het gebruik van het middel schikking is bij dit fragment dus niet meer dan een eerste ingreep.

7.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk hebben we ons afgezet tegen de opvatting dat het maken van teksten vol complexe zinnen zonder meer een bewijs van geletterdheid zou zijn. In feite, hebben we betoogd, ben je pas een vaardig schrijver als je effectief weet om te gaan met de diverse opties die je hebt om stukken informatie (zinnen of deelzinnen) ten opzichte van elkaar te rangschikken. De drie opties (enkelvoudige zin, ondergeschikte en nevenschiktelijke samengestelde zinnen) bieden ieder hun eigen mogelijkheden, en zorgen ieder voor eigen effecten. Het is de kunst om deze mogelijkheden in teksten optimaal te gebruiken.

We hebben ook laten zien dat het de moeite waard kan zijn om schikking te betrekken bij de probleemanalyse van teksten die verbrokkeld overkomen, of erg moeilijk te begrijpen zijn. Een iets andere schikking van stukken tekst kan ingewikkelde informatie beter over het voetlicht brengen, en/of een betere lijn in een tekst aanbrengen.

Oefeningen

I

Beschrijf het effect van de korte enkelvoudige zin in het volgende fragment:

- Zijn de verschillen tussen de Franse Académie en de Royal Society in de achttiende eeuw niet groter dan die tussen de activiteiten van de Accademia del Cimento, de Montmor Academie en het Britse 'Invisible College'? Temidden van de talrijke concurrerende verklaringen voor de Wetenschappelijke Revolutie is er maar één die een sleutel verschaft tot dit patroon van de nationale divergenties die na het midden van de zeventiende eeuw ontstonden en langzaam meer opvallend werden gedurende de generaties die volgden. Het is de zogenaamde Merton-these. Deze is een herformulering met betrekking tot de wetenschappen, van verklaringen voor de opkomst van het kapitalisme die eerder door Weber, Troeltsch en Tawney geleverd werden.

II

Het volgende fragment maakt deel uit van een wetenschappelijk verslag van Anthoni van Leeuwenhoek. Analyseer de schikking die Van Leeuwenhoek hier hanteert. Wat is het effect ervan voor de tekst?

- A Ik heb veel moeite gedaan, voor ik begreep dat uit de eieren van een vlo wormen kwamen, en dat deze wormen, tot volle wasdom gekomen zijnde, zich omspinnen, zoals de zijdwormen doen, en dat zij dan hun huid verwisselden, en tot een tonnetje werden, en uiteindelijk het tonnetje tot een vlo, zoals ik hiervoor heb geschreven:
- B zo heb ik mij nu begeven tot het onderzoek van het mannelijk geslacht van de vlo, uitsluitend om te zien, of in hun mannelijk zaad eveneens diertjes waren, en heb uiteindelijk, tot mijn overgroot genoegen, zeer duidelijk een grote kwantiteit van diertjes ontdekt, die ook de vorm hadden van slangetjes, overigens buitengewoon lang en dun, die besloten lagen in blaasjes, omtrent zo groot als een klein zandje, waarvan ik mij voorstelde dat het de testikels van de vlo waren,
- C en ik verzekerde mij er doorgaans van, dat iedere vlo twee zulke blaasjes had, hoewel ik in enige vlooien maar een blaasje heb gevonden, en 't kan ook wel wezen, dat ik zo nu en dan wel een blaasje in 't snijden van de vlo heb gebroken, en dat dit de reden is waarom ik maar een blaasje heb gezien. Maar hetgene waar over ik mij meest verwonderde, en dat meest boven mijn gedachten ging, was, dat ik in dit kleine dier zijn zaad, zulke grote dieren ontdekte.

III

Onderstaand fragment is de afsluitende alinea van het boek *Het Nederlandse aandeel in de Slavenhandel*, van A. van Dantzig. Kun je zeggen dat de onderschikking in dit fragment bijdraagt aan het afsluitende karakter van deze alinea? Licht je antwoord toe.

5 Hoewel het Nederlandse aandeel in de internationale slavenhandel dus
 niet overmatig groot is geweest, mag dit geen verontschuldiging zijn om
 maar te zeggen dat de schuldlast voor Nederland daardoor ook maar
 betrekkelijk klein is. Het zijn vooral de Nederlanders geweest, die de stoot
 10 hebben gegeven tot de massale handel in zwart 'vee', de handel, die de
 Afrikanen niet meer als mensen beschouwde. Dat zij daarin overvleugeld
 zijn door andere naties is slechts te wijten aan de afnemende politieke
 macht van het land. [...] Al hebben de Nederlanders slechts een zeer klein
 aandeel in de illegale slavenhandel van de negentiende eeuw gehad, hun
 aandeel in het abolitionisme is ook vrijwel te verwaarlozen. Passiviteit is
 geen positieve eigenschap en het feit dat Nederland één der laatste landen
 was, dat de slavernij afschafte, maakt mijns inziens de Nederlandse schuld-
 last in dit hoofdstuk van de wereldgeschiedenis oneindig veel groter dan
 het percentage door Nederlanders vervoerde slaven doet vermoeden.

8 Interpunctie

8.1 Een apart soort verbandaanduiding

In de negentiende eeuw stelden veel taalkundigen de leestekens voor als een afspiegeling van de 'logisch-grammaticale' structuur van een zin. Al vrij snel na het begin van de twintigste eeuw gingen de taalkundigen geschreven taal echter beschouwen als een secundair verschijnsel, eigenlijk slechts een indirecte afbeelding van gesproken taal. In verband daarmee werd de visie dat interpunctie plaats vindt (en hoort te vinden) aan de hand van grammaticale en logische regels, verdrongen door de gedachte dat je leestekens plaatst om pauzes aan te duiden (vergelijk Van der Horst 1990, p.xiii). Zo wordt interpunctie tegenwoordig vrij algemeen beschouwd als een handige manier om bepaalde aspecten van gesproken taal weer te geven op schrift; zoals de spelling dient om klanken weer te geven, zo zou interpunctie dienen om intonatie en pauzes aan te geven. Deze opvatting blijkt onder meer duidelijk uit het veelvuldig gegeven advies om een leesteken (vooral een komma) te zetten 'waar je een pauze hoort'.

Toch kan dit niet het hele verhaal zijn. Zo is het helemaal niet duidelijk of het verschil tussen de leestekens komma, punt en puntkomma wel correspondeert met verschillende soorten pauzes. Het is heel moeilijk om te horen of twee pauzes in natuurlijke spraak 'even lang' zijn (ze duren allemaal slechts een fractie van een seconde). Alleen al daarom zouden we graag over de geschiktheid van een leesteken willen praten zonder terug te hoeven vallen op onduidelijke relaties met gesproken taal.

Dit betekent niet dat we zonder meer elke relatie tussen interpunctie en intonatie ontkennen. Onderzoekers van gesproken taal hebben bijvoorbeeld betoogd dat bepaalde intonatiepatronen grenzen in de informatiestroom aangeven – gesproken taal bestaat uit 'intonatie-eenheden'; naar analogie daarvan zou je eventueel kunnen spreken over 'interpunctie-eenheden' in geschreven taal. Die vallen alleen niet samen met intonatie-eenheden: gesproken taal bevat met name veel meer intonatiegrenzen dan er interpunctiegrenzen zijn in geschreven taal. Zo bevat de gesproken versie van 1 altijd meerdere intonatiegrenzen, bijvoorbeeld aan het eind van het eerste zinsdeel voor de persoonsvorm, maar er komt zelfs geen enkele komma in voor: